

Православната църква и човешките права

паника и безнадеждност. Всичко това се прави в името на „свети идеи”: „Косово”, „Европа”, „светлото бъдеще”, „благоденствието на народа”. И така с невероятна бързина успешно и ефикасно се премахват границите между истината и лъжата, между доброто и злото.

С политиката като религия и метафизика (а и с религията като политика, както казва един сатирик) „не трябва да се грижим за бъдещето, защото го нямаме”.

Воллите и търсенето на човешките права и свободи са белязали историята с неизказани болки и страдания на милиони хора по целия свят. Суровите войни, лагерите на смъртта, геноцидите, етноцидите, газовите камери, масовите злодеяния, диктаторските режими са предизвикали по целия свят търсенето на човешките права. Това е протест против бедите, подчиняването, терора, суровите мъчения. Борбата за човешките права е борба за човечен човешки живот, за човешка свобода и достойнство – за човешката личност такава, какваго тя е. „Най-важното послание на човешките права е да не съществуват предпоставки за нечовешко използване на човешките същества”⁶⁷. Днес международният ред е немислим без човешките права и затова трябва да съществува диалог между богословието и политиката. Институциите и социалните структури на съвременния свят вече не се смятат за предварително дадени; тяхното формиране и организацията на индивидуалния живот зависят от волята на човека и са върховен израз на неговата свобода.

Макар да имат метафизично-морално измерение, човешките права са преди всичко политическо-правен въпрос. Те са „създадени”, социологично и исторически обусловени ценности. Те имат своята история, но и далечна предистория. Исторически те произхождат от римската правна традиция, от

⁶⁷ Игъятиџеф, М. Људска права као политика и идолопоклонство. Београд, Службени гласник, 2006, с. 41.

„западната модерност“, от съвременната „правна революция“, от европейския либерализъм и Просвещението. Много теоретици смятат, че идеята за човешките права се развива от идеята за „естественото право“. По-старите декларации (*Magna carta libertatum* (1215), *Bill of Rights* (1689), *Декларацията за независимост на САЩ* (1776), *Обща декларация за правата на човека и гражданина* (1789 и 1793 г.) и *Всеобща декларация за правата на човека* (ООН, 1948 г.) имат за основа индивидуалистичната антропология и теорията за обществения договор (Жан-Жак Русо). Днес някои основават човешките права върху утилитарната етика, докато други се позовават на човешката личност и на нейното достойнство. Много християнски богослови виждат в последното голяма опасност, най-вече заради инхерентния антропоцентризм, който се проявява като най-големия неприятел на самите човешки права. Когато се тълкуват по този начин, те могат да станат фактор за унищожаването на природата. Както и самото право обаче, те имат свой надисторически произход и ценностно основание. Така идеята за човешките права се открива в много религиозни писания: Ветите, Библията, Корана. Правата на човека са конкретизация на достойнството и свободата му в определен исторически момент. Човекът има своите права изначално и впоследствие. Днес понятието за човешки права обозначава двойка поредица от права: правото на свобода (*от и за*) било на индивида, било на народа – за да не им отнеме някой трети правото на свобода, и правото на солидарност, т. е. правото, било на отделни индивиди, било на общности, в случай на нужда собствената им държава да им помогне или това да направят други държави⁶⁸. Правата и свободите не се дават на

⁶⁸ Срв. *Enciklopedijski teološki rječnik*. Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2009, s. 901.

човека отнякъде отвън. Човекът има права, защото е сътворен като свободно и автономно битие. Естествено, тази негова автономия не трябва да се тълкува (както мнозина правят) като абсолютна самодостатъчност (самовластност), като пълна авторхия (самоначалие) на индивидуалната воля. Автономията и свободата не означават самообожение на човека, свобода без закон или право без задължения (дълг). „Идеята за човешките права произтича от разбирането за вроденото човешко достойнство, от което произтичат някои основни и неотменни права и свободи, които нито се даруват, нито могат да бъдат отнети от някаква власт“⁶⁹. Следователно човешките права са вродени и иманентни на самата човешка природа, независимо че едни ги основават в „божественото право“, други – в „естественото право“, трети – в „правото на разума“, четвърти мислят, че те трябва да бъдат изведени от общото и солидарно повишаване на благосъстоянието. За мнозина в съвременния свят човешките права са станали моралната парадигма за модерния геополитически порядък на света. Това са идеалите на „демократичния свят“. Днес в западноевропейската цивилизация съществува стремеж за тълкуването на човешките права като задоволяване на необузданите частни човешки потребности. Целта на тяхното утвърждаване е постигането на общи стандарти за положението на човека, които всички народи и нации трябва да постигнат. Тяхното съществуване и защитата им правят възможна интеркултурна и интеррелигиозна комуникация, съществуването и мирното съжителство на различните народи, култури, религии, раси, етници. Защитата на човешките права се осигурява посредством

⁶⁹ **Димитријевић, В.** Темели модерне демократије. Београд, ИПО Нова књига, 1989, с. 9.

ратификацията на международни документи с внедряването във вътрешното законодателство, посредством съществуването на международни и държавни институции за надзор на тяхното спазване.

Човешките права се определят най-често във връзка с държавата и са насочени към нея. Държавата се ограничава от човешките права или пък от нея се изисква конкретно действие, което прави някои права възможни. Когато търси правата си, човекът се противопоставя преди всичко на държавния абсолютизъм и на самоволието на позитивното законодателство. Произволната власт е най-голямата пречка пред човешките права. Днес това важи още повече, отколкото в миналото, защото технологията на властването, подчиняването и угнетяването е усъвършенствана до невиджани размери. Затова и зачитането на индивидуалните права, което западната модерност въвежда и които се намират в противовес на държавите и институциите, е голямо достижение на модерния свят. „Естествено, идеята за човешките права е отгъждествена с правата на индивида, както обикновено се подразбира мислещият и способен за самоопределение субект“⁷⁰. За възползването от човешките права е особено важен принципът на *недискриминация*⁷¹, който предполага, че правата на човека не могат да му бъдат ограничавани само защото той притежава някакво вродено свойство, каквито са расата, полът, цветът на кожата и т. н. Макар човешките права да са индивидуални, все пак човек ги използва в общност с другите хора. Индивидуалните права са ограничени от индивидуалните права на другите. Всички индивидуални права могат да бъдат подложени на някакви ограничения, но трябва да се

⁷⁰ Зизијулас, Ј. Личност човека и нова научна кретања. – Светигора, 2001, 106–108.

⁷¹ Срв. Димитријевић, В. Темели модерне демократије, с. 9.

възпрепятства злоупотребата с тази възможност от страна на авторитарната и тоталитарната власт. Фактът, че съществуват ограничени човешки права (че те могат да бъдат суспендирани при определени условия), не дава право на онези теоретици, които твърдят, че гражданските ни права са сведени до „логиката на самодостатъчността“⁷². Правата съществуват, за да зацитаваг слабите. Те не могат да се превърнат в неограничени, необуздани и неконтролирани права и свободи. Постоянното разширяване на каталога на човешките права, усилието те да се изтълкуваг като абсолютно самоволие са най-голямата пречка за човешките права и свободи.

Тъй като те се разглеждаг през разума на западната цивилизация, затова и се поставяг под въпрос от страна на не-западните култури. От тях често може да се чуе уговорката, че човешките права не служат на мира и мултикултуралността, а са недостатък на зачитането на ценностите на не-западните народи и израз на европейския империализъм. Ценността на всяка човешка личност е убеждение, което нито един народ, географска област, религия или цивилизация не може да си присвои. Днес никой не може да си присвоява „авторските права“ над човешките права. Идеята за тях възниква успоредно с идеята за човечността на всяко човешко същество. Тези идеи не са нито изключително европейски, нито християнски, макар формулировките за човешките права да влизат в европейските и северноамериканските конституции. Това не поставя под въпрос дори факта, че до Втората световна война права имат само държавите и едва след войната човешките права получаваг международно признание. Подчертаването

⁷² Вж. Работо, А. Православье и америчка култура: сукоб или преображај. – Логос, 2003, с. 101.

на европейския произход на човешките права не означава подкрепа за европейския културен империализъм. *Всеобщата декларация за правата на човека*, приета от Общото събрание на ООН на 10 декември 1948 г. (това е и Международният ден на човешките права), няма за цел да „универсализира европейските ценности, а именно да постави някои от тях – расизма, сексизма и антисемитизма – под вечна забрана“⁷³.

Правата на човека обхващат различни области от човешкия живот. Някои ги разделят на *отрицателни* и *положителни*. Отрицателните са свързани преди всичко с англо-американската правна традиция. Тя посочва начините на действие, които властта не трябва да предприема. Положителните човешки права се свързват главно с Русоистката континентално-европейска правна традиция и обозначават правата, които държавата е длъжна да защитава и да прави възможни (правото на живот, на образование, на равенство пред закона). Тези права са кодифицирани във Всеобщата декларация и в много конституции през XX век. Засега съществуват четири групи човешки права: 1) лични права; 2) политически и граждански права; 3) социални и икономически права; 4) права от трето поколение (малцинствени права, права на сексуална свобода във всички форми, с акцент върху правата на хомосексуалните, право на брак на хомосексуални партньори, право на аборт, право на евтаназия, право на изравняване на институционализираните и неинституционализираните бракове, свободно ползване на упойващи наркотици, право на достъп до порнография). Във всеки случай, съществуват и други класификации на човешките права: 1) *екзистенциални*, наречени още основни, същностни, елементарни (право на живот, теле-

⁷³ **Игъятиџеф, М.** Лъудска права као политика и идополоклонство, с. 92.

сен интегритет, облекло и храна, на помощ в случай на болест, безработица и старост); 2) право на *самопритежаване* (право на почивка, забавление, труд, заплата, добро име, интимност, частна собственост); 3) право на *самоопределение* (психична свобода, право на избор на житейско съсловие, на местоживене, право на вътрешна и външна емиграция); 4) право на *самоизразяване* (право на свобода на богослужението, право на информация, свобода на сдружаване, право на участие в политическия живот); 5) *контингентни* (производни политически, граждански, икономически, социални и културни права).

Съществуват следните основни характеристики на човешките права: *естествени* (т. е. вродени, неотделими, човек ги притежава поради това, че е човешко същество, т. е. по своята човешка природа); *универсални* (принадлежат към всички хора без изключение, на всяко място, във всички времена, от раждането до смъртта); *неизменни* (т. е. не могат да съществуват и да не съществуват, да се оценяват и да не се оценяват); *обективно-онтологични* (имат за основа достойнството на човешката личност, а не нечия субективна воля или мнение). Човешките права не могат да бъдат дадени на някакъв авторитет (те не са „държавни“). Просто те не се дават, а се притежават, защитават и пазят.

През историята човешките права са плод на постоянния антагонизъм между нуждата от власт и нуждата от свобода, между изискването и отказа, между властта и личността. „Трагедията на политиката, както и на човешките права, е изцяло в разкъсаността на личността, а чрез нея – на обществото, между покоряването и избавлението“⁷⁴.

⁷⁴ **Муртон, Ж.** Лъудска права. Београд, Плато, 1998.

Религиозните права и свободи

Църквите имат и една особена причина да се занимават с явлението човешки права и свободи, защото през историята често са били жертва на насилие и терор и милиони хора са страдали само защото са били вярващи. Трябва само да си припомним страданията на християните през първите три века, а след това и през последните три. Днес религиозните права и свободи също се нарушават по целия свят директно или индиректно. Днес свободата на съвестта и на вероизповеданието се смята за основно човешко право. Във Всеобщата декларация за правата на човека се казва: „Всеки човек има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва правото да смени религията или убежденията си, както и свободата да изповядва религията или убежденията си, индивидуално или колективно, публично или частно, чрез обучение, обреди, богослужение и ритуали” (чл. 18). За религиозните права и свободи се говори много по-подробно в Заключителните документи на Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (Виена, 19 януари 1989 г.). Тук държавите се задължават да вземат „ефикасни мерки и да премахнат дискриминацията срещу индивидите или общностите във основа на вероизповеданието или убежденията, във връзка с признаването, извършването и зачитането на правата и основните свободи на човека във всички области на гражданския, политическия, икономическия, социалния и културния живот, и да осигурят реално равенство както за вярващите, така и за онези, които не са такива; да създадат атмосфера на взаимна търпимост и уважение между вярващите от различните общности, както и между вярващите и онези, които не са такива; на изискването на религиозните общности, които из-

повядват или искат да изповядват вярата си в конституционните рамки на своите държави, да признаят статуса, който е предвиден за тях в съответните страни; да зачитат правото на всички религиозни общности да установят и да запазят свободно достъпни местата, където ще изповядват вярата или ще се събират; сами да се организират в съответствие със своята йерархична и институционална структура; да избират, именуваат и променят имената на своите официози в съгласие със своите нужди и стандарти, както и в съгласие с всеки свободно приет ангажимент между тях и техните държави; да събират и приемат доброволни финансови и други дарения; да се консултират с други религиозни изповедания, институции и организации заради по-доброто разбиране на нуждите в областта на религиозните свободи; да зачитат правото на всеки човек да предлага и получава религиозно образование на език по собствен избор, сам или в общност с други: в този контекст, между другото, да се зачита свободата на родителите да осигурят на своите деца религиозно и морално образование в съответствие със своите убеждения; да позволят в определени институции да се извършва образование на религиозни кадри; да се зачита правото на вярващите, индивидите и религиозните общности да придобиват, да притежават и да използват свещени книги и религиозни публикации на избран от тях език, както и други предмети и материали, свързани с изповядването на вярата или убежденията; да се позволи религиозните общности, институции и организации да публикуват, пренасят и разпространяват религиозни публикации и материали; благосклонно да се разглежда заинтересоваността на религиозните общности да участват в публичния диалог, между другото, посредством средствата за обществена информация” (чл. 16, ал. 1–11). Тези права могат да бъдат огра-

начавани само със закон, в съгласие с международното право. Държавите се задължават да инкорпират тези разпоредби в своето държавно законодателство.

Предишната генерална асамблея на ООН на своето 75-о пленарно заседание от 25 ноември 1981 г. приема специална декларация за човешките права: *Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (Декларация за премахването на всички форми на нетолерантност и дискриминация, основани на религията или вероизповеданието)*. Това се предшества от конференцията на ЮНЕСКО, състояла се в Банкок от 3 до 7 декември 1979 г., на тема: „Състоянието на човешките права в религиозните и културните традиции на света”. На нея вземат участие и православни представители. Декларацията има осем члена и в нея най-пълно са дефинирани човешките права и свободи. В нея се подчертава особено значението на религиозната толерантност и забраната на всички форми на дискриминация на религиозна основа. Чл. 5 подчертава правото на децата на религиозно образование в съответствие с вярата на техните родители; всяко дете трябва да бъде защитено от различните форми на дискриминация въз основа на религията; религиозните обичаи и вярвания, в които децата се отглеждат, не трябва да нарушават физическото и менталното здраве на детето. В чл. 6 прецизно се подчертава какво точно означава правото на свобода на мнението, съвестта и вероизповеданието: да се притежават религиозни обекти, в които да се извършват служби; църквите и религиозните общности да имат съответните благотворителни и хуманитарни организации, свободно да се придобиват всички предмети, необходими за извършването на религиозните служби и обреди; да се пишат, публикуват и разпространяват публикации в тази

област; да се приемат доброволни дарения; да се провежда религиозно образование на подходящи места; свободно да се празнуват религиозните празници; да има контакти и сътрудничество с другите общности в страната и в чужбина.

Рецепция на човешките права в християнството

Позицията на църквите спрямо декларацията за човешките права се е променила през историята. Първоначално те са се отнасяли към нея подозрително и критично, най-често заради техния радикален антропоцентризм. Тази позиция се променя през XX век. Днес църквите не само, че се застъпват за защитането на човешките права (и осъждат всяко тяхно нарушаване), но се стремят да им дадат и богословска обосновка. Често може да се чуе, че човешките права са се развили на почвата на християнската цивилизация, че това са „отчуждени” и секуларизирани християнски идеи. За съжаление, все още няма общоприета християнска декларация за човешките права, както и общоприета християнска позиция и тълкуване. През 1976 г. Световният съвет на реформатските църкви издаде Изявление за човешките права. През следващата година (1977) се появи Декларация на Лутеранската световна федерация за богословско тълкуване на човешките права. Палската комисия *Iustitia et Pax* през 1976 г. издаде работна версия на един документ под названието „Църквата и човешките права”. Поместните православни църкви и православното богословие все още нямат съгласувана позиция и задълбочено общо тълкуване на тази „религия на съвременния свят”. В Православната църква за човешките права могат да се чуят противоречиви и противоположни позиции. Доколкото е известно, досега само Светият архиерейски събор на Руската православна църква на своето заседание от 24 до 29 юни 2008 г.

издаде официален документ за човешките права под надслов: „Основи на учението на Руската православна църква за достойнството, свободата и правата на човека”. Подворието на Руската православна църква в Белград преведе и публикува този документ на сръбски език през 2009 г. Този превод беше повод на 28 април 2009 г. в Белград под покровителството на Белградско-Карловачка архиепископия да се организира международна конференция на тема: „Човешките права в християнската традиция”. Организатори бяха Християнският културен център и Фондация „Конрад Аденауер”. В нея участваха православни и римокатолически богослови (предимно преподаватели от богословските факултети), представители на държавни институции, водещи юристи, философи и социолози, както и делегация на Руската православна църква, която официално представи документа. По време на разговорите и по този повод се откриха разликите в тълкуването между самите православни.

През историята Църквата не се е прославила със защитата на човешките права, свобода и достойнство. Има достатъчно примери, когато и тя по един или друг начин ги е нарушавала (инквизицията, кръстоносните походи, религиозните войни в Европа, насилствените покръствания, жигосването, а и измъчването на неединомишлениците, неравноправието на жените, конфликтите между религиите, религиозният фанатизъм и фундаментализъм и т. н.).

Независимо от някои различия църквите и християнските религиозни общности отнасят корена на човешките права към достойнството на човека. „Коренът на човешките права трябва да се търси в достойнството, което принадлежи на всяко човешко същество”⁷⁵. Изворът на човешките права не е

⁷⁵ Основе социјалног учења Католичке Цркве. Београд, 2006, IV, 153.

във волята на човешките същества, а в самия човек и в Бога, Който е неговиот Творец⁷⁶. Те са „универсални, ненакърними и неотменни”⁷⁷. Същата мисъл и позиција откриваме и в документа на Руската православна църква: „Понятието за човешко достоинство е основното понятие, върху което се основава теорията за човешките права”⁷⁸. „В източнохристиянската традиция понятието достоинство носи преди всичко морално значение, а разбирането за това, кое е достойно и кое не е, е здраво свързано с моралните дела на човека или съответно с неморалните, както и с вътрешното състояние на душата му”⁷⁹. Морално непристойният живот на човека не унищожава достоинството, което Бог му е дал, но го помрачава до такава степен, че то става едва разпознаваемо⁸⁰. „Според православната традиция запазването на даденото от Бога достойнство и възрастването в него е обусловено от живота в съответствие с моралните норми, защото тези норми подражават на изначалната, а така и на истинската природа на човека, която не е помрачена от греха”⁸¹. „Именно поради това между човешкото достоинство и морала съществува непосредствена връзка”⁸². „Разработването на концепцията за човешките права трябва да се съгласува с нормите на етиката, с моралните принципи, които Бог е вградил в самата човешка природа и които се разпознават в гласа на съвестта”⁸³. Според документа на Ру-

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ Пак там.

⁷⁸ Основи учења Руске Православне Цркве о достојанству, слободи и правима човека. Подворије Руске Православне Цркве у Београду, 2009, 1.1.

⁷⁹ Пак там, 1.2.

⁸⁰ Срв. пак там, 1.4.

⁸¹ Пак там, 1.5.

⁸² Пак там.

⁸³ Пак там, 3.3.

ската православна църква човешките права не са установени от Бога (макар на едно място да се казва, че „достоинството е дар от Бога“⁸⁴) и поради това те не трябва да бъдат в конфликт с вярата, т. е. с Божието Откровение⁸⁵. Човешките права не трябва да бъдат в противоречие с любовта към отечеството и към ближните⁸⁶. „Осъществяването на човешките права не трябва да води до деградация на жизнената среда и до изчерпване на природните богатства“⁸⁷. Под претекста *човешки права* нито една цивилизация не трябва да налага своя начин на живот на друга⁸⁸. В документа специално се споменават следните човешки права: правото на живот⁸⁹, свободата на съвестта⁹⁰, свободата на словото⁹¹, свободата на творчество⁹², правото на образование⁹³, гражданските и политическите права⁹⁴, обществено-икономическите⁹⁵ и колективните права⁹⁶. Човешките права не трябва да стават причина християните да нарушават Божиите заповеди⁹⁷.

Твърдението, че човешкото достойнство е преди всичко морален въпрос (макар в параграф 1.1. също да се казва, че „образът Божий в човека е неговото достойнство“), заслужава

⁸⁴ Пак там, 1.2.

⁸⁵ Срв. пак там, 3.2.

⁸⁶ Пак там, 3.4.

⁸⁷ Пак там, 3.5.

⁸⁸ Пак там, 3.4.

⁸⁹ Пак там, 4.2.

⁹⁰ Пак там, 4.3.

⁹¹ Пак там, 4.4.

⁹² Пак там, 4.5.

⁹³ Пак там, 4.6.

⁹⁴ Пак там, 4.7.

⁹⁵ Пак там, 4.8.

⁹⁶ Пак там, 4.9.

⁹⁷ Пак там, 3.3.

особен анализ и коментар. Ако човешкото достойнство е морален въпрос, тогава то зависи не от онова, което човекът е, а от онова, което *прави*. Същият е случаят и с човешките права. Те не са основани на онова, което човекът е, а на онова, което той *прави*. Дали тогава това означава, че човешките права принадлежат само на „моралните“, но не и на „неморалните“, понеже тяхното достойнство е „едва разпознаваемо“? Такова заключение следва от някои скрити между редовете мисли. Така се поставя под въпрос универсалността на човешките права. Те трябва да принадлежат на всеки човек без изключение – на моралния и неморалния, поради факта, че той е човешко същество. Самото понятие за *права* (а и за *човешки права*) предполага равенството на всички хора.

Църквата се противи на т. нар. декларации за човешките права от трето и четвърто поколение, защото смята, че те нарушават човешкото достойнство и по индиректен начин поставят под въпрос и самите човешки права. Реално човешките права могат да бъдат защитени, ако едновременно се защитат правото на Бога и правото на природата. Абсолютизацията на човешките права неизбежно застрашава правата на природата и правата на човешката общност, което има за последица и нарушаването на самите човешки права. Това дори ги прави невъзможни (Юрген Молтман).

Кагалозите на човешките права очевидно са обусловени както от историческия и културния контекст, така и от обществено-политическите условия. Това може да води и до релативизация на човешките права. Някои основни права трябва да са безусловни и да са валидни във всички времена.